

mr. Nemanja Budimir¹

Tanja Budimir

OTKRIVANJE PRIJEVARA I KRIMINALNIH RADNJI U FINACIJSKIM IZVJEŠTAJIMA PRIMJENOM FORENZIČNOG RAČUNOVODSTVA

Stručni rad / Professional paper

UDK / UDC: 343.98:657.1

DOI: 10.51650/ezrvs.17.1-2.7

Primljeno / Received: 01/05/2023

Prihvaćeno / Accepted: 26/06/2023

Financijski izvještaji pružaju podatke o jezgrovitim ekonomskim transakcijama. Lica koja koriste informacije iz izvještaja susreću se s velikom količinom informacija, pa samim tim mogu da se nađu u situaciji da zanemare one koje su ključne. Međutim, ako se prilikom kreiranja financijskih izvještaja primjenjuju neke manipulativne tehnike u cilju prikazivanja boljih rezultata poslovanja, dolazi do narušavanja kvaliteta izvještaja. Veliki broj financijskih prijevара doveo je do ogromnog nepovjerenja u sustav financijskog izvještavanja i računovodstveno-revizorsku profesiju. Naime, oni su često optuživani da su prouzrokovali prijevaru, ali isto tako i da su odgovorni za gubitak povjerenja u pouzdanost financijskih izvještaja. Pod pojmom prijevара podrazumijeva se profitiranje pomoću nedozvoljenih radnji, postupaka ili trikova, a to uglavnom podrazumijeva krađu sredstava, informacija, primjenu i uporabu imovine bez dozvole. Kako bi se spriječile i otkrile kriminalne radnje u financijskim izvještajima, računovodstvena profesija se koristi forenzičnim računovodstvom. Zadatak ovog vida računovodstva je da kroz primjenu zakonom dozvoljenih postupaka i sredstava istraži prijevара u izvještajima.

Ključne riječi: *financijski izvještaji, prijevара, kriminalne radnje, forenzično računovodstvo.*

1. Uvod

Računovodstveni sustav evidentiranja poslovnih događaja u entitetima treba da je organiziran tako da ispravno i pouzdano prikazuje financijske pozicije i rezultate poslovanja entiteta, ali i da te informacije prikazuje u svojim izvještajima. Ključni dio računovodstvenog sustava predstavlja sastavljanje financijskih izvještaja. Pomoću njih se vrši komunikacija između

¹ Fondacija „Andrej Budimir“, Stevana Prvovenčanog, 78 000 Banja Luka, Bosna i Hercegovina / Bryggan- Motala Kommun, Švedska; e-mail: budimir.nemanja@yahoo.com

informacija koje se nalaze u računovodstvu i različitim korisnika tih informacija. Stoga je financijsko izvještavanje izravan odgovor na informacijske potrebe različitih korisnika informacija.

Na temelju navedenog može se izvesti zaključak da pouzdano i relevantno financijsko izvještavanje, rezultira istinitim, točnim i objektivnim financijskim izvještajima, koji predstavljaju bitan segment u stabilnosti financijskog sustava. Visoka razina povjerenja u kvalitetu informacija koje su prezentirane u financijskim izvještajima ujedno pruža sigurnost investitorima i potiče ih da vrše nova investiranja i podižu efikasnost gospodarstva. Dakle, financijski izvještaji gospodarskih entiteta postali su bitan i nezaobilazan izvor informacija za veliki broj investitora, vjerovnika, zaposlenika, ali i države i to u procesu donošenja različitih odluka koje se tiču alokacije sredstava. Stoga ovi izvještaji moraju da pružaju jasne, relevantne i usporedive informacije. Problem predstavlja kada vlasnici i menadžeri entiteta nastoje da svoje performance prikažu boljim nego što one zapravo jesu. To dovodi do sastavljanja lažnih i nepouzdatih financijskih izvještaja, a upravo to se može označiti kao jedan od glavnih uzroka koji dovode do sve češće pojave prijevара, ali i pronevjera (Dimitrijević, 2013).

Kroz historiju gospodarskih aktivnosti, počevši od najranijeg perioda, prijevare i kriminalne radnje predstavljaju neizostavan dio ekonomske komunikacije koja se odvija između ljudi u gospodarstvu, ali i državnim institucijama. Upravo su prijevare i kaznene radnje te koje su nanosile štete kako pojedincima, poduzećima, gospodarstvu, tako i cjelokupnom društvu. Kriminalne radnje koje su zasnovane na prijevarama, ali i nekim drugim protupravnim aktivnostima, ugrožavaju ekonomije zemalja diljem svijeta. Razlika između zemalja je u tome što se neke od njih više ili manje uspješno bore s ovim problemom. Naime, veliki broj financijskih prijevара koje su se dogodile u prošlosti, ali i početkom ovoga stoljeća, izazvale su narušavanje povjerenja kod velikog broja korisnika u informacije koje se nalaze u financijskim izvještajima. Primjena računovodstva, kao instrumenta za vrijednosno evidentiranje, ali i samo praćenje materijalnih promjena u poslovnim procesima, uvijek su se primjenjivale kako bi se prikriale prijevare. Isto tako važno je naglasiti da su upravo neke od tih prijevара dovele do velikih kolapsa (u bliskoj prošlosti i u suvremenim uvjetima poslovanja) koji su sa sobom nosili i ozbiljne posljedice (Lekić et al., 2018, str. 37).

2. Financijski izvještaji

Financijski izvještaji najpotpunije interpretiraju i saopćavaju sve poslovno-financijske transakcije koje su potrebne da bi se izvršila kvalitetna analiza performanci entiteta. Za financijski izvještaj može se reći da predstavlja računovodstvenu, poslovno-financijsku, statističku, ekonomsku i društvenu pojavu. On ima za cilj da istinito i objektivno prikaže financijske pozicije, promjene koje se tiču financijskih pozicija, ali i rezultate poslovanja (Vlaović Begović & Tomašević, 2020, str. 10). Dakle, strukturno promatrano oni predstavljaju financijsku poziciju, ali i financijske rezultate. Također, pokazuju rezultate koje je menadžment entiteta ostvario u upravljanju resursima, a koji su im povjereni (Rodić et al., 2011, str. 4). Kako bi entitet ostvario ove ciljeve, financijski izvještaji pružaju informacije o: sredstvima, obavezama, kapitalu, prihodima i rashodima (uključujući dobitke i gubitke), doprinosima od vlasnika i raspodjelama vlasnicima koji djeluju u svojstvu vlasnika, tokovima gotovine. Ove informacije upotpunjene s drugim informacijama korisnicima izvještaja pružaju mogućnost da predviđaju buduće novčane tokove gotovine entiteta, posebno u pogledu vremenskog rasporeda i izvjesnosti.

Također, važno je naglasiti da kompletan set ovih izvještaja podrazumijeva: bilance stanja, bilance uspjeha, izvještaj o promjenama na kapitalu, izvještaj o novčanim tokovima i napomene uz financijske izvještaje (IAS-1, 2022, str. 3).

Dakle, za financijske izvještaje se može reći da predstavljaju najpotpuniji sustav sveobuhvatnog saopćavanja i interpretiranja poslovno-financijskih aktivnosti, ali i svih performanci koje su bitne za sustav financijskog izvještavanja i analizu financijskih izvještaja. Također, oni predstavljaju istinit i fer iskaz o financijskom poslovanju i aktivnostima entiteta, jer se prilikom njihovog sačinjavanja moraju poštovati: načelo računovodstvene prudenije (razboritost i opreznost) izbjegavanja rizika i opterećenja neizvjesnostima, načelo nabavne vrijednosti (historijski trošak) za vrednovanje bilančnih pozicija (izuzev kada je to drugačije utvrđeno), načelo obavezne suglasnosti tj. pridržavanja pravila i postupaka, međuperiodična konzistentnost uporabe određenih načela, savjesna uporaba računovodstvenih načela (Rodić et al., 2011).

3. Kriminalne radnje u financijskim izvještajima

Kaznene aktivnosti koje se tiču financijsko-računovodstvenih izvještaja, poznate su i pod nazivom „kriminal bijelog okovratnika“, tj. ove vrste kriminaliteta podrazumijevaju znatno širi koncept koji je poznat pod nazivom prijevare.

Kada se promatraju zlouporabe u financijskim izvještajima, posebno veliki značaj za njihovo razumijevanje ima kreativno računovodstvo. Ono podrazumijeva procese koji se primjenjuju kako bi se izvršilo manipuliranje podacima u financijskim izvještajima, uključujući agresivno računovodstvo, uporabu računovodstvenih principa koja nije sukladna s njihovim duhom, lažno financijsko izvještavanje, ali i sve one postupke koji vode ka upravljanju dobitkom ili manipuliranju prihodima (Škarić-Jovanović, 2007). Može se zaključiti da kreativno računovodstvo pronalazi „rupe“ u računovodstvenim standardima i pravilima, a zatim iste koristi kako bi prikazao sliku kakvu entitet želi. U praksi je moguće uočiti mnogobrojne načine na koje je izvršeno krivotvorenje financijskih izvještaja, a upravo to dovodi do lažne i obmanjujuće slike o imovinsko-poslovnoj snazi entiteta. Zlouporaba kreativnog računovodstva uglavnom se javlja u sljedećim formama (Belak, 2011):

- upravljanje zaradama - cilj je iskazivanje dobitka. Upravljanje zaradama predstavlja proces gdje izvještajni entitet vrši aktivno manipuliranje dobitkom kako bi visina iskazane dobiti bila približno jednaka onoj koju je entitet utvrdio ili koja je predviđena od strane računovođa ili analitičara, a sve s ciljem održavanja određenog trenda dobiti.
- Agresivno računovodstvo- ono uključuje izbor i uporabu računovodstvenih načela, postupaka i principa radi ostvarivanja željenog rezultata, a to je uglavnom prikazivanje veće dobiti, neovisno od toga da li su ti postupci, načela i principi sukladni ili ne s propisanim standardima i pravilima struke. Važno je naglasiti da dio ovog računovodstva pripada i djelu lažnog financijskog izvještavanja. Najčešća metoda za ovu vrstu računovodstva su agresivna kapitalizacija i prenatraglašenja revalorizacija. Tu isto tako može da se ubraja i dodatno povećanje rashoda sa protuknjiženjem fiktivnih stavki na potražnoj strani, umanjenje stavki rezerviranja kako bi se uvećali prihodi, međusobno zatvaranje stavki kupaca i dobavljača bez osnove u poslovnim događajima (Cvetković & Bošković, 2018, str. 82-83).

- Ujednačavanje dobitka - to je vrsta manipuliranja dobitkom u cilju prikazivanja ujednačenih iznosa dobiti kroz stalne vremenske intervale i to tako da se u profitabilnim periodima dio dobiti ne prikazuje, nego se odlaže u vidu latentnih rezervi koje se primjenjuju i razlažu u periodima kada nije ostvarena planirana (željena) dobit.
- Lažno financijsko izvještavanje - predstavlja namjerno pogrešan iskaz ili izostavljanje određenih podataka (iznosa) ili prikazivanja u financijskim izvještajima, u cilju da se prevare korisnici istih (npr. vlasnici, investitori i sl.) (Vuletić, 2015, str. 191). U lažno financijsko izvještavanje ubraja se: izdavanje fiktivnih računa, prodaja na crno i terećenje troškova na rashode ili na zalihe, fiktivna prodaja povezanim entitetima, obračun fiktivnih putnih naloga, skrivene isplate dobiti, uporaba sredstava entiteta u vlastite svrhe i sl.

4. Privredni kriminalitet u računovodstvu

Promatrano kroz historiju može se vidjeti da za europsko društvo ogroman problem predstavlja gospodarski kriminal. Gospodarski kriminal dovodi do gubitka javnih prihoda, ali isto tako i do pojave negativnih posljedica za cijelo društvo. Motiv za to je šteta koja se nanosi kako nacionalnom, tako i međunarodnom gospodarstvu. Upravo to dovodi do umanjena povjerenja u sam ekonomski sustav. Do pojave gospodarskog kriminala može doći zbog nevjerođostojnog računovodstvenog izvještavanja i poslovno-organizacijskog nereda i neadekvatnog internog nadzora (Budimir, 2013, str. 3-4; Budimir, 2019).

Može se zaključiti da gospodarski kriminal predstavlja ozbiljan problem s kojim se suočavaju ili su se suočili mnogi entiteti. Entiteti se mogu susresti s različitim oblicima gospodarskog kriminala, a neki od njih su: nezakonito stjecanje imovine, financijske malverzacije, pronevjere, korumpiranost lica koja se nalaze na važnim funkcijama. Posebno treba naglasiti da je upravo na ovo posljednje potrebno obratiti posebnu pozornost i nastojati da se izvrši poboljšavanje mjera koje bi dovele do zaustavljanja tih radnji. Također, kada je riječ o poduzetničkom kriminalu, on se može javiti u bilo kom entitetu, bilo u većoj ili manjoj mjeri i zbog toga je važno da se formira organ koji će vršiti nadzor (bitno je da se uspostavi interna kontrola). Interna kontrola analizira bonitet u samom poslovnom sustavu i tako ima utjecaj na sprječavanje i otkrivanje prijevara, ali isto tako i drugih kaznenih djela. Računovodstveni i financijski izvještaji koji su nevjerođostojni predstavljaju dio manipulativnog računovodstva. Manipulativno računovodstvo predstavlja proces u kome računovođe koriste svoje znanje iz oblasti računovodstvenih pravila, u cilju manipuliranja ciframa (Budimir, 2019). Manipulativno računovodstvo može se definirati kao: mješovita uporaba računovodstva, korištenje zakonski dopuštenih opcija za odabir fleksibilnih računovodstvenih metoda, procjena i postupaka; zlouporaba računovodstvenih metoda, procjena i tehnika, a sve kako bi se što bolje prikazalo financijsko stanje i uspjeh entiteta; promjene pravih financijskih izvještaja u ono što se želi prikazati. Dakle, ovdje je riječ o lažnim podacima, a njihova svrha je netočno prikazivanje ekonomskih okolnosti i uspjeha poslovnog entiteta, a rezultat toga je zlouporaba pravnih i dugih poslovno-etičkih normi pri njegovim odlukama. Kako bi otkrili i spriječili kriminalne i druge nedozvoljene aktivnosti potrebno je da entiteti imaju: profesionalno upravljanje, mehanizme podrške (podrazumijeva postojanje kvalitetno izrađenog sustava interne kontrole i revizije, a na čelu svega adekvatnu poslovnu kulturu), poslovno organizacijski red, dugoročne (strateške) poslovne ciljeve (Budimir, 2013, str. 4-5; Budimir, 2019).

Iz svega navedenog slijedi da gospodarski kriminal može da se javi bilo gdje, a samim tim i u računovodstvu. Računovođe mogu da iskoriste svoj položaj, točnije da ga zlouporabe kako bi učinili djela s nepoštenom namjerom. Ovaj oblik kriminala koriste legalna poduzeća za legalno poslovanje, ali koje je zasnovano na monopolu, prijevari i korupciji.

5. Forenzično računovodstvo

Forenzično računovodstvo obuhvata istraživanje kaznenih i spornih radnji primjenom dokumentacije i evidencije iz poslovnog računovodstva, ali po potrebi mogu se primjenjivati i druga ne računovodstvena dokumentacija i informacije. Cilj ovoga je da se što potpunije izvrši raskrivanje uvjeta koji dovode do nastanka i izvršenja kriminalne/sporne radnje, načina na koji je izvršena, određivanje nastalih materijalnih posljedica (tj. štete za žrtve) i otkrivanje lica koja su izvršila prijevaru. Forenzično računovodstvo ima zadatak da pomogne sudskim organima da prikupi financijske podatke, koje će moći koristiti kasnije kao dokaze. Kao takav, podrazumijeva primjenu računovodstvenih, revizorskih i istražnih vještina u pravnim stvarima, i to koristeći specifična znanja u procesu dokazivanja određenih ekonomskih transakcija u sudskim postupcima (Lekić et al., 2018, str. 145).

Uz to, kao izraz forenzično računovodstvo često se opisuje kao uporaba računovodstvenih, revizorskih i financijskih vještina prilikom otkrivanja kriminalnih radnji. No, ono pokriva mnogo šire područje djelovanja, a njegov značaj je mnogo veći od ranije navedenog. Forenzično računovodstvo može se podijeliti u dvije grupe, a to su: istražno forenzično računovodstvo i forenzično računovodstvo za sudsku podršku. Kada je riječ o istraživačkom forenzičnom računovodstvu predmet njegovog angažiranja je otklanjanje/potvrđivanje sumnje da postoji kriminalna radnja u financijskim izvještajima. Također, koristi se i kao preventivna mjera u poslovnim aktivnostima, a sve kako bi se izvršilo sprječavanje nastanka prijevara i kriminalnih radnji. Prava svrha angažiranja istražnog forenzičnog računovođe je prikupljanje, sistematiziranje i prezentiranje nezakonitih dokaza o entitetu u kojem je angažiran istražitelj, naravno pod uvjetom da je to sukladno sa zakonom. Međutim, važno je naglasiti da se izvještaj forenzičnog računovođe prosljeđuje prije svega pravosudnim organima, u cilju pokretanja sudskog postupka (Lekić et al., 2018, str. 146).

Na sudu forenzične računovođe svjedoče sa stanovišta neutralnosti. Njihov zadatak je da na sudu pokažu i prezentiraju činjenice. Treba naglasiti da dok je istražno forenzično računovodstvo kao podsustav forenzičnog računovodstva vezano samo za kaznene radnje, cjelokupan sustav forenzičnog računovodstva u sudskim procesima nije povezan samo s kaznenim postupcima, nego svoje usluge može da daje i u sudskim postupcima između pravnih, ali isto tako i između pravnih i privatnih lica (Lekić et al., 2018, str. 148). Na temelju svega navedenog može se zaključiti da ovaj oblik računovodstva podrazumijeva cjelovito istraživanje kaznenog djela, kao i spornih odnosa. To znači da će se izvršiti revizija računovodstvene evidencije, a sve kako bi se dokazalo ili opovrglo postojanje kaznenih djela i sl.

Stoga je u svakoj forenzičkoj istrazi temeljno načelo ocjena činjenica. Glavni zadatci forenzičnog računovođe su: analizirati, objasniti, sažeti i prikazati međusobno povezane poslovno-financijske stavke, i to tako da budu razumljive i adekvatne. Forenzične računovođe uglavnom se bave sljedećim poslovima: analiza i istraživanje dokaze o počinjenoj prije-

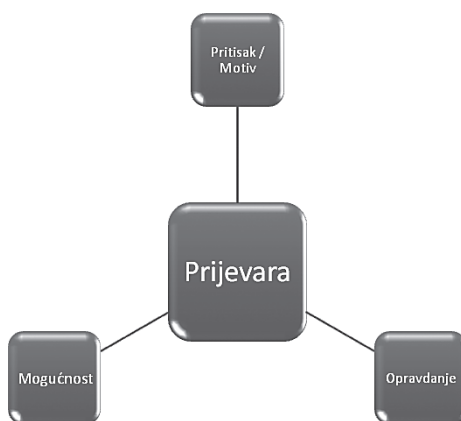
vari, prezentiranje nalaza istraživanja u obliku izvještaja i kompletiranja dokumenata, sudjelovanje u razvoju računalnih aplikacija koje će se koristiti za analizu i prezentiranje financijskih dokaza, pomažu u pravnim postupcima i sl. (Budimir, 2013, str. 9).

Na temelju svega navedenog slijedi da zahvaljujući poznavanju računovodstva, revizije, menadžmenta kao i njihovim istraživačkim vještinama, ove računovođe imaju sposobnost da jasno uoče nepravilnosti/pravilnosti, ali i nepravednosti/pravednosti koje se javljaju unutar entiteta.

6. Prijevare u računovodstvu

Prijevare se može promatrati kao strategija koja se koristi za postizanje osobnih ciljeva, korporativnih ciljeva ili za zadovoljavanje ljudskih potreba. Upravo te ciljeve ili potrebe moguće je zadovoljiti na pošten ili na nepošten način. Često postavljano pitanje je koje bi okolnosti mogle potaknuti osobu da počini prijevare? Upravo te okolnosti se sažimaju i čine trokut prijevare (slika 1).

Slika 1. Trokut prijevare

Izvor: Autor

Pritisici (motivi) mogu da budu različiti. Uglavnom se javljaju kada zaposlenicima treba novac, što ih dalje motivira na varanje. Međutim, važno je napomenuti da se svatko tko počini prijevare sučeljava s nekim oblikom prijevare. Većina pritisaka povezana je s financijskim potrebama, ali ponekad nisu samo financijske prirode (GMK-Škola, 2022, str. 8).

Kao poticaj na činjenje prijevare pritisci se mogu grupirati u četiri kategorije, a to su:

- financijski pritisci- sukladno prethodnim istraživanjima, utvrđeno je da je većina prijevare u financijskom izvještavanju uzrokovana financijskim pritiscima, ili je povezano s pritiscima koji su povezani s porocima. Kada je riječ o financijskim pritiscima, oni mogu da se dogode iznenada i isto tako mogu da budu dugotrajni. Treba naglasiti da je popis financijskih pritisaka dugačak i da su mnogi od tih čimbenika međusobno

povezani. Najčešći financijski pritisci koji potiču na prijevare su: loša kreditna sposobnost, pohlepa pojedinca, težnja lica za boljim životom (a njegova trenutna financijska situacija to ne dopušta), postojanje dugova, osobni financijski gubitci i zastupljenost nepredviđenih financijskih potreba.

- Poroci - za ovaj oblik pritiska važno je naglasiti da je u velikoj mjeri povezan s financijskim pritiscima. On je povezan s ovisnošću pojedinca o kockanju, narkoticima, alkoholu i sl. Treba naglasiti da su poroci jedan od najtežih pritisaka.
- Pritisci na radnom mjestu - mnogi zaposlenici doživljavaju intenzivne pritiske na svojim radnim mjestima. Situacije kada su zaposlenici nezadovoljni svojim radnim mjestima, ne uvažavaju se njihovi postignuti rezultati, strah od otkaza i sl. mogu da izazovu želju kod pojedinaca da počine prijevare.
- Ostali pritisci - treba napomenuti da prijekure mogu da budu izazvane i nekim drugim pritiscima kao što su na primjer izazovi ili želje pojedinca da pobijedi sustav interne kontrole ili da iskoriste svoje tehnološke vještine za hakerske aktivnosti pomoću kojih se mogu probiti sigurnosni sustavi gospodarskih entiteta, državnih institucija i sl. (Albrecht & Albrecht, 2004, str. 22).

Racionalizacija ili opravdanje predstavlja vrstu okolnosti prilikom vršenja prijekure gdje lice pronalazi različita opravdanja koja opravdavaju namjeru počinjenja prijekure (Budimir, 2013, str. 6). Također, treba naglasiti da počinitelji kaznenih djela najčešće nemaju kriminalnu prošlost te sebe smatraju dobrim osobama i na različite načine opravdavaju svoje postupke koji dovode do kaznenih djela. Dakle, oni pronalaze opravdavajuće stavove pomoću kojih nastoje da neutraliziraju unutarnje moralne prigovore. Međutim, bez obzira na vrstu prijekure, počinitelji obično traže opravdanje/racionalizaciju za svoje postupke. Zapravo, oni koriste rječnike prilagođavanja kako bi opravdali, ublažili i potisnuli elemente iz svog djelovanja. Važno je naglasiti da će ta neutralizacija da varira ovisno o vrsti prijekure (Videnović & Hanić, 2021).

Neka od opravdanja koja se koriste su: da je to bio kredit koji je lice namjeravalo da vrati u potpunosti; kompanija mu duguje novac; zašto je samo on/ona jedini odgovoran/na kada to menadžeri godinama rade; novac pozajmljuje i vratiće ga, to je urađeno iz dobre namjere i sl. Vrlo važan čimbenik u ovom trokutu je prilika (mogućnosti) da dođe do kriminalne aktivnosti. Vjerojatnost ove kategorije se povećava ako prevarant pronađe način da iskoristi svoju trenutnu poziciju, ali i kredibilitet koji ima u entitetu, a sve u cilju rješavanja svojih financijskih problema. On to čini pod pretpostavkom da neće biti uhvaćen u prijekuri. Upravo zbog toga je dobar sustav interne kontrole izuzetno važan. Ako je on slab ili ako nema sposobnost da izvrši ocjenjivanje obavljenog posla, nema pristup informacijama, nema mogućnost da se izvršioc prijekure kazne, ali i samog nedostatka traga revizije, dovesti će do povećanja vjerojatnosti počinjenja prijekure (Arežina et al., 2016). To sugerira da revizori ne mogu znati koji je pravi motiv da se izvrši neka prijekura. Međutim, ono što se od njih očekuje jeste da dovoljno razumiju internu kontrolu kako bi mogli da identificiraju mogućnosti i načine za sprječavanje kriminalnih aktivnosti. Dapače, nedostaci ali i nepostojanje unutarnje kontrole omogućuju počiniteljima kaznenih djela da počine kriminalno djelo. Prisutnost lažnog financijskog izvještavanja je pojačano ako uprava entiteta ne daje značaj internoj kontroli. Upravo to dovodi do povećanja mogućnosti zaobilaženja sustava kontrole.

Sukladno trokutu prijevara, Međunarodni standardi revizije detaljno navode brojne elemente koji se tiču lažnog financijskog izvještavanja, a neki od njih su (GMK-Škola, 2022):

1. Financijska stabilnost/profitabilnost pravnog lica ugrožena je zbog ekonomskih i gospodarskih uvjeta, a to su: visok nivo konkurencije, tj. zasićenost tržišta, koji je izazvan padom rezultata poslovanja; visok stupanj osjetljivosti na iznenadne promjene, a to su npr. promjene u tehnologiji ili kamatnim stopama, značajan pad potražnje i uvećanje broja poslovnih neuspjeha u gospodarskoj grani ili u cijeloj ekonomiji; poslovni gubitci koji dovode do nastanka mogućih stečajeva, zatvaranja, ili s druge strane i neželjenog preuzimanja.
2. Veliki pritisci na menadžment da ostvare zahtjeve/očekivanja od strane trećih lica. Ovo može da obuhvata: realizaciju nivoa profitabilnosti/trenda koji žele investicioni analitičari, kreditori ili neke druge eksterne strane, a izuzetno kada je riječ o agresivnosti ili nerealnosti; očekivanja koja su izazvana od menadžmenta entiteta (npr. previše pozitivne izjave u novinama ili godišnjim izvještajima); prikupljanje dodatnih sredstava ili kapitalnog financiranja u cilju održavanja konkurentnosti, financiranje velikih aktivnosti koja se tiču istraživanja i razvoja, ali i kapitalnih ulaganja; marginalna sposobnost da se ispune obaveze otplate kredita i sl.; stvarni/pretpostavljeni štetni efekti izvještavanja o lošim rezultatima poslovanja na očekivano ugovorene transakcije.
3. Lična financijska situacija menadžmenta (ili osoba koje imaju ovlaštenje da upravljaju) ugrožena je financijskim performansama entiteta. To se zasniva na osnovu: značajnog financijskog učešća menadžmenta u vlasništvu entiteta; povezanost značajnog dijela naknada s ostvarenjem ciljeva koji su agresivno postavljeni; osobna garancija za dugove koje ima entitet.

Na temelju navedenog može se zaključiti da su glavni motivi koji mogu potaknuti menadžment tvrtke da izvrši uljepšavanje rezultata poslovanja: profit, bonusi, predstavljanje vjerovnicima i vlasnicima kapitala. Kada se promatraju pojedinci pod pritiskom na njih može da bude izazvan osobnim financijskim potrebama koje proizlaze iz obiteljskih problema, stila života, ali i problema s porocima, kao što su npr. kocka ili droga. Osim toga, motivacija im može biti i želja za postizanjem planiranih ciljeva, zatim i napredovanje, natjecanje s konkurentima i zaposlenicima, ali i osobna želja za pobjedom nad sustavom (GMK-Škola, 2022).

7. Kreativno računovodstvo- otkrivanje i identificiranje primjenjivanih metoda

Kako bi se identificiralo manipuliranje u financijskim izvještajima, prvo je potrebno da se izvrši otkrivanje čimbenika koji upućuju na to da je menadžment entiteta pribjegao primjeni kreativnog računovodstva. Naime, primjenu metoda kreativnog računovodstva moguće je otkriti u nekoliko koraka:

- U prvom koraku definiraju se najvažnije računovodstvene politike. Na taj se način može usredotočiti na dijelove gdje je najvjerojatnije da se manipuliranje dogodilo.
- Drugi korak obuhvata procjenu fleksibilnosti računovodstva entiteta. Treba naglasiti da je fleksibilnost nekih entiteta niska. Također, izdvajaju se i oni entiteti kod kojih je fleksibilnost dosta visoka. Entiteti koji koriste konzervativne metode vjerojatnije će koristiti agresivne metode za povećanje profita.

- Treći korak podrazumijeva vrednovanje računovodstvene strategije entiteta. Ako je entitet imao čisto računovodstvo tijekom dužeg vremenskog perioda, ali i realne pretpostavke u povijesti, samim time svaka promjena u računovodstvu entiteta je vjerojatno prava, a nije riječ o manipulativnim.
- Četvrti korak obuhvata vrednovanje kvaliteta napomena uz financijske izvještaje. Bitno je napomenuti da je računovodstvena kvaliteta i kvaliteta objelodanivanja usko povezana. Svi oni entiteti koji u svojoj praksi koriste objelodanivanje imaju znatno manju vjerojatnost da će uporabiti kreativno računovodstvo.
- Peti korak predstavlja ujedno i najvažniji korak prilikom prepoznavanja kreativnog računovodstva. Na primjer, ako neki entitet produlji korisni vijek trajanja sredstva sa 16 godina na 21 godinu na način koji bi se mogao činiti manipulativnim, amortizacija se mora ponovo izračunati s korisnim vijekom trajanja od 16 godina.

U potencijalne indikatore ubrajaju se: promjene u računovodstvenim politikama koje su neočekivane i neobjašnjive; povećan prihod generiran od neočekivane prodaje imovine; povećanje udjela potraživanja u prihodima od prodaje, produženje rokova za plaćanje; porast razlike između neto dobitka i neto gotovine; povećanje razlike između neto dobitka prije poreza i oporezive dobiti; neočekivano visoko pripisivanje/otpisivanje vrijednosti imovine; veliko prilagođavanje dobiti u četvrtom kvartalu godine; angažiranje novog revizora; značajne transakcije koje se vrše s povezanim stranama (Budimir, 2019, str. 43-44).

8. Prijevare kao način narušavanja kvaliteta u financijskim izvještajima

Još u Hamurabijevom zakonu iz 1800.g.pr.Kr. zapisano je „ Ako pastir kome je vlasnik povjerio ovce na čuvanje pogrešno prikaže prirodni prirast ovaca ili ih proda za novac biće proglašen krivim i biće obavezan platiti vlasniku deset puta više od utvrđenog gubitka.“ Dakle, može se zaključiti da su prevare stare koliko i samo čovječanstvo (Budimir, 2019, str. 148; Belak, 2011, str. 7). Promatrajući nacionalne i međunarodne okvire, postaje jasno da je globalni razvoj tržišta u svijetu doveo do sve veće i češće pojave prijevara. U zemljama u razvoju, ozbiljni poremećaji na regionalnom tržištu kapitala doveli su do ozbiljnih monetarnih potresa (Stančić et al., 2013).

Kako bi se na adekvatan način shvatila svrha i značaj prijevare potrebno je prije svega razlikovati prijevaru od greške. Iako i jedna i druga imaju isti učinak, postoji jedna bitna razlika među njima. Naime, kod prijevare postoji svjesna namjera za postizanjem određenih ciljeva, ali i manipulacija. Važno je naglasiti da bez obzira na to o kojim pojavnim oblicima prijevare je riječ ona ima sljedeća obilježja: netočno iskazivanje činjenica koje su važne za donošenje poslovnih odluka, postojanje svijesti lica da su prikazani podatci lažni, lice koje prima informacije kao pouzdane i relevantne za poslovno odlučivanje i nastanak štete u poslovanju kao posljedica svega navedenog (Škarić-Jovanović, 2009; Budimir, 2019, str. 151).

Može se izvesti zaključak da prijevare nije lako iskorijeniti, ali je nerealno očekivati da će one u potpunosti nestati. Uvodeći zakone države nastoje da zaštite pojedince od ozbiljnih i teških posljedica koje mogu da izazovu obmane, ali isto tako teže da što učinkovitije kazne one koji su počinili prijevaru.

Stoga postojanje namjere predstavlja ključnu razliku između prijevare i pogreške. Samim revizorima vrlo je teško prepoznati postojanje namjere, budući da oni uglavnom analiziraju financijske izvještaje i izražavaju mišljenje o njima. No, treba napomenuti da oni u pravilu nemaju dodatne ovlasti za obavljanje detaljnije i dublje analize i da tako utvrde da li je prilikom sastavljanja financijskih izvještaja postojala namjera da se izvrši prijevare. Kako bi eliminirali situacije u kojima revizori sumnjaju da je došlo do prijevare, ali ne mogu to da dokažu, računovodstvena profesija pribjegava primjeni forenzičnog računovodstva. Stoga, kako se ističe, forenzično računovodstvo treba da kroz uporabu zakonom dozvoljenih postupaka i sredstava istraži, dokaže i pokrene sankcioniranje prijevare u poslovanju poduzeća (Stančić et al., 2013, str. 1884-1886).

Treba naglasiti da u financijskim izvještajima postoji mnogo izvora rizika od prijevare. Jedan od glavnih izvora je razina i uloga korporativne kulture. Zapravo, o tome ovisi i samo ponašanje računovođa, ali i lica koja sastavljaju financijske izvještaje, rukovodstva gospodarskih entiteta, od kojih dolaze zahtjevi i ciljevi koje je potrebno ostvariti kroz informacije koje se nalaze u tim izvještajima. S druge strane, primjena računovodstvenih procjena koje se uporabljaju prilikom sastavljanja ovih izvještaja treba da budu objektivne, u suprotnom se dovodi u pitanje pouzdanost i relevantnost financijskih informacija, ali isto tako dolazi i do pojave sumnje da se dešavaju prijevare u istim. Postoji veliki broj kriminalnih radnji koje su predmet ispitivanja forenzičnih računovođa (Dimitrijević, 2013, str. 1887).

Važno je naglasiti da se prijevare mogu klasificirati na sljedeći način:

- Korupcija – Ona podrazumijeva zlouporabu javnih ovlasti za ostvarivanje osobnih koristi. Budući da se radi o sustavnoj tvorevini, njeno otkrivanje kao složene kaznene aktivnosti predstavlja ogroman problem, a razlog tome je što obje strane koje su uključene u korupciji štite jedna drugu, a u isto vrijeme imaju korist od nje. Korupcija šteti ne samo organizaciji, nego i cjelokupnoj ekonomiji zemlje jer potkopava povjerenje investitora, a samim tim dolazi do pada nivoa investicija, snižava se kreditni rejting zemlje, sprječava se rast i negativno utiče na razvoj. Naime, prema istraživanju koje je sproveo ACFE-a (Udruga certificiranih istraživača prijevare, eng. Association of Certified Fraud Examiners- ACFE) korupcija ima centralno mjesto u ukupnom broju financijskih prijevare, kako po učestalosti tako i po veličini gubitaka kojih je u prosjeku oko 250.000 američkih dolara (Spalević & Vićentijević, 2017, str. 207).
- Protupravno prisvajanje sredstava – Ovaj oblik financijske prijevare prvenstveno počinu zaposlenici poduzeća. Oni prijevare mogu da počinu samostalno ili u dogovoru s nekim trećim licem. Dakle, zaposlenici koriste svoj položaj za zlouporabu resursa organizacije, tj. kako bi prisvojili, uzimali i upotrebljavali materijalne resurse organizacije u osobne svrhe. Važno je napomenuti da su najčešći oblici pronevjere i zlouporabe imovine: višestruke isplate istom dobavljaču, neizdavanje računa, plaćanje fiktivnih nabavki, ne evidentiranje prodaje, isplata zarada fiktivnim zaposlenim, lažne provizije i sl. (Spalević & Vićentijević, 2017, str. 206-207).
- Lažno financijsko izvještavanje – Osmišljeno je za lažno predstavljanje financijskog položaja, uspješnosti i novčanog toka entiteta. Ovaj oblik izvještavanja definiran je kao namjerno netočno prikazivanje ili izostavljanje iznosa ili objelodanjivanja u financijskim izvještajima, kako bi doveli u zabludu one koji koriste financijske izvještaje

(Dimitrijević, 2015; Budimir, 2019, str. 152). U financijskim izvještajima prijevare dovode do nastanka šteta koje se uglavnom očituju u izgubljenom prinosu dioničara i to u vidu dividendi i kapitalnih dobitaka, investitori gube povjerenje u kvalitetu financijskih izvještaja, produbljuvanje financijske asimetrije i neefikasnosti tržišta kapitala i destabiliziranje financijskog sustava. Može se reći da ono uključuje: manipuliranje, krivotvorenje ili preinaku računovodstvene evidencije (ali i popratnih dokumenata), koja se koristi u pripremi financijskih izvještaja; netočna predstavljanja/svjesno izostavljanje važnih događaja ili transakcija iz financijskih izvještaja; namjerno pogrešnu primjenu računovodstvenih standarda (Stefanović, 2000, str. 4; Budimir, 2019, str. 152).

9. Zaključak

Gospodarska i društvena kretanja dovela su i dovode do nastanka novih slučajeva nezakonitog rada, na što bi strukovna javnost morala biti spremna, ali i sposobna pružiti blagovremeno odgovarajuće odgovore na nove izazove s kojima će se susretati. Uzimajući u obzir da forenzično računovodstvo predstavlja instrument kojim se otkrivaju kriminalne i druge nezakonite radnje ili se vrši utvrđivanje činjenica koji se tiču imovinskih sporova, samim tim njegove aktivnosti se oslanjaju na informacije koje pruža poslovno računovodstvo i dokumentacija. Forenzično računovodstvo nije specifično računovodstvo, nego je riječ o specifičnoj analizi evidencija i informacija temeljenih na poslovnom računovodstvu i dokumentaciji, a koja se primjenjuje, obrađuje, analizira sa stanovišta otkrivanja i rješavanja pojedinačnih slučajeva, koji su predmet sudskih postupaka. Upravo iz tog razloga aktivnosti forenzičnog računovodstva nemaju sveobuhvatan karakter kontrole, a što je u stvari predmet revizije financijskih izvještaja, koju provode revizori s jedne strane, i kontrole financijskog poslovanja koje kontroliraju inspekcije i drugi relevantni državni organi.

Kada je riječ o otkrivanju i sprječavanju prijevare u financijskim izvještajima, neophodno je usredotočiti se na potencijalne poslovne anomalije koje mogu da budu uzrok nastanka prijevare. Kako bi se otkrile prijevare u poslovanju bitno je uočiti različite znakove upozorenja, a neki od njih su: računovodstvene anomalije, slabost interne kontrole, „rasipnički“ način života zaposlenika, a u ovom slučaju posebno rukovodstva, neuobičajeno ponašanje zaposlenika, pritužbe i sl. S druge strane, da bi se spriječile prijevare u poslovanju entiteta neophodno je da se izvrši: pravilno uspostavljanje i organiziranje interne kontrole; formiranje pravednih poslovnih uvjeta u kojima se od zaposlenika očekuje da se pridržavaju etičkih načela i gdje su rukovodstvu ciljevi gospodarskog entiteta na prvom mjestu, a ne vlastiti ciljevi, ali i gdje se zaposlenici poštuju i cijene; pružanje obuke zaposlenicima o opasnostima od prijevare, a što je važan korak u sprječavanju prijevare u poslovanju; uspostavljanje politika i procedura u entitetu (na ovaj način stvara se poslovno okruženje koje preventivno djeluje na nastanak prijevare, ali i na stvaranje razvijenog i učinkovitog korporativnog upravljanja).

Treba napomenuti da će se ako se posumnja na postojanje manipulacija u poslovanju, angažirati forenzične računovođe. Njihov zadatak je da izvrše ispitivanje opravdanosti sumnje da je izvršena prijevare. No, oni nemaju samo zadatak da izvrše ispitivanje prijevare u financijskim izvještajima, nego da ispituju i sve druge prijevare (npr. prijevare s porezima, u

bankarstvu, pranje novca i sl.). Forenzične revizore uglavnom angažira rukovodstvo entiteta, investitori, ali i treće strane. S obzirom na to da su forenzične računovođe angažirane i na sudovima, kao eksperti (kako na strani obrane, tako i na strani tužioca), oni osim znanja iz oblasti računovodstva i financija, moraju posjedovati znanje i iz oblasti pravne regulative koja uređuje poslovanje kompanije, ali isto tako važno je da imaju sposobnost da objašnjavaju ponašanje i djelovanje ljudi.

Forenzično računovodstvo primjenjuje postupke, tehnike i metode kako bi utvrdilo postoji li krivo prikazivanje i izvještavanje, podmićivanje, prijevare ili prijevarena namjera, ali i da se utvrdi da li se vrši krivotvorenje informacija, krađe, krivotvorenje i sl. Forenzične računovođe primjenjuju različite metode kada istražuju prijevare, a uključuju provjeru da li se poštivaju osnovni računovodstveni principi, zakonske odredbe, intervjuiranje pojedinaca i sl. Oni ispituju: povećane proizvodne troškove koji nemaju logična objašnjenja; velike otpise imovine, a koji nisu sukladni s onim u industriji; manju proizvodnju za iste troškove u odnosu na konkurente; više/nije rashode ili prihode u odnosu na konkurente i sl. S druge strane, indikatori koji ukazuju da je u poduzeću izvršena prijevarena su: visoki neočekivani gubici, onemogućavanje normalnog rada internim revizorima; manjkovi na zalihama koje je teško objasniti, neobični otpisi potraživanja, neusklađenost priliva novca s prihodima i potraživanjima, neusklađenost obaveza s odljevom novca, izuzetno visoki računi za usluge koje se moraju platiti drugim gospodarskim subjektima, ali i fiktivni računi s povezanim gospodarskim subjektima i sl. Iz ovoga se može zaključiti da forenzične računovođe primjenjuju sve raspoložive tehnike kako bi ispitali i istražili da li postoji mogućnost za prijevare.

Također, važno je naglasiti da je u posljednjih nekoliko godina broj prijevare u porastu, pa takvo okruženje dovodi do korištenja manipuliranja u poslovanju. Uporabom manipuliranja stvara se iskrivljena slika poslovanja. Iskrivljenom slikom poslovanja nastoje se ostvariti raznorodni kratkoročni ciljevi. Također je važno da forenzične računovođe imaju usklađene i izjednačene zakonske ovlasti u svim zemljama kako bi pravilno obavljali svoje dužnosti.

LITERATURA

1. Albrecht, S., & Albrecht, C. (2004). *Fraud Examination and Prevention*. Ohio: Thomson-South Western.
2. Arežina, N., Mizdraković, V., & Knežević, G. (2016). Profesionalne prevare kao pretnja funkcionisanju privrednih društava. *FINIZ- Rizici u savremenim uslovima poslovanja*, 209-213.
3. Belak, V. (2011). *Poslovna forenzika i forenzično računovodstvo*. Zagreb: Belak Excellens.
4. Budimir, N. (2013). Forenzičko računovodstvo. *Anali poslovne ekonomije, godina V, sveska 1, broj. 8*, 1-16.
5. Budimir, N. (2019). Privredni kriminal u računovodstvu. *Business Consultant / Poslovni Konsultant*, 11(91), 38-47.
6. Budimir, N. (2019). Trougao prevare- Slučaj Bernard Madoff. *Društvena i tehnička istraživanja, br. 2*, 146-161.
7. Cvetković, D., & Bošković, V. (2018). Pojavni oblici kreativnog računovodstva i najčešće manipulacije u finansijskim izveštajima. *Oditor*, 4(2), 78-89.

8. Dimitrijević, D. (2013). *Forenzičko računovodstvo- sredstvo zaštite kvaliteta finansijskog izveštavanja*. Kragujevac: Univerzitet u Kragujevcu, Ekonomski fakultet.
9. Dimitrijević, D. (2015). Otkrivanje i sprečavanje manipulacija u bilansu stanja i izveštaju o novčanim tokovima. *Ekonomski horizonti*, 17(2), 137-153.
10. GMK-Škola. (2022, 12 22). *Psihologija prevaranta*. Preuzeto sa Forenzičko računovodstvo: <https://www.gmkonsalting.com/wp-content/uploads/2020/09/Predmet-3.2-Psihologija-prevaranta.pdf>
11. IAS-1, M. r. (2022, 12 20). *Ministarstvo finansija Republike Srbije*. Preuzeto sa Međunarodni računovodstveni standardi i međunarodni standardi revizije: https://www.mfin.gov.rs/upload/media/JgWljh_6015e1eed5ad.pdf
12. Lekić, Ž., Bjelajac, Ž., & Carić, M. (2018). *Forenzičko računovodstvo- Revizija prevara*. Novi Sad: Univerzitet privredna akademija, Pravni fakultet za privredu i pravosuđe Novi Sad.
13. Rodić, J., Vukelić, G., Andrić, M., Lakićević, M., & Vuković, B. (2011). *Analiza finansijskih izveštaja*. Subotica: Proleter a.d. Bečej.
14. Spalević, Ž., & Vićentijević, K. (2017). Forenzičko računovodstvo i revizija u digitalnom okruženju. *Kultura polisa*, XIV(33), 203-216.
15. Stančić, P., Dimitrijević, D., & Stančić, V. (2013). Forenzičko računovodstvo- odgovor profesije na prevare u finansijskim izveštajima. *Teme 4/2013*, 1879-1897.
16. Stefanović, R. (2000). Sprečavanje i otkrivanje lažnog finansijskog izveštavanja. *Računovodstvo*, br. 11, 3-11.
17. Škarić-Jovanović, K. (2007). Kreativno računovodstvo- motivi, instrumenti i posledice. *Zbornik radova sa 11. Kongresa SRRRS*. Banja Vrućica: Savez računovođa i revizora Republike Srpske, 51-70.
18. Škarić-Jovanović, K. (2009). Forenzičko računovodstvo – Instrumenti zaštite interesa računovodstvene javnosti. *Računovodstvo, revizija i finansije u uslovima globalne krize*, 11-31.
19. Videnović, D., & Hanić, M. (2021). Interne prevare zaposlenih u osiguranju. *Tokovi osiguranja: časopis za teoriju i praksu osiguranja, br.2*, 81-95.
20. Vlaović Begović, S., & Tomašević, S. (2020). *Analiza finansijskih izveštaja*. Novi Sad: Visoka poslovna škola strukovnih studija.
21. Vuletić, P. (2015). Lažno finansijsko izveštavanje. *FBIM Transactions*, 3(1), 188-201.

Summary

DETECTION OF FRAUD AND CRIMINAL ACTIONS IN FINANCIAL REPORTS USING FORENSIC ACCOUNTING

Financial statements provide data on core economic transactions. People who use information from reports are faced with a large amount of information, so they can find themselves in a situation where they ignore key information. However, if some manipulative techniques are applied during the creation of financial reports in order to show better business results, the quality of the report is impaired. A large number of financial frauds led to a huge mistrust in the financial reporting system and the accounting and auditing profession. Namely, they are often accused of causing fraud, but also of being responsible for the loss of confidence in the reliability of financial reports. The term fraud means profiting by means of illegal actions, procedures or tricks, and it mainly means the theft of funds, information, application and use of property without permission. Namely, in order to prevent and detect criminal acts in financial reports, the accounting profession uses forensic accounting. The task of this type of accounting is to investigate fraud in reports through the application of procedures and means permitted by law.

Keywords: financial reports, fraud, criminal acts, forensic accounting.

